

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1959.3.03>

KODANLIKU EESTI OSAST NÕUKOGUDE-VASTASE BALTI LIIDU LOOMISE PÜÜETES AASTAIL 1919—1921

H. ARUMÄE

Püüe luua Nõukogude-vastast nn. Balti liitu kujutab endast ühte tähtsamat probleemi kodanlike Balti riikide, 1920-ndate aastate algupoolel aga ka Soome ja Poola välispoliitikas. Selle sõjalis-poliitilise liidu projektid leidsid omal ajal suurt tähelepanu paljude riikide avalikkuses ja kajastusid seetõttu üsna ulatuslikult mitmelaadses kirjasõnas. Ka Nõukogude ajaloolased on seda küsimust puudutanud paljudes oma töödes. Põhjalikumalt ei ole seda probleemi siiski uuritud, mistõttu esineb mõningaid vääreisukohti isegi küllalt autoriteetsetes käsitlustes. Nii näiteks kinnitatakse «Diplomaatia ajaloo» kolmandas köites, et Helsingis jaanuaris 1920 toimunud konverentsil suhtunud kodanlik Eesti eitavalt Balti riikide liidu projektisse.¹ Ilmselt samast allikast on see seisukoht võetud ka NSV Liidu ajaloo sotsialismi eepohhi värskemasse käsitluses.² Arhiivimaterjalid aga paljastavad kodanliku Eesti osa Nõukogude-vastase Balti liidu loomisel hoopis teises valguses.

Järgnevalt vaatleksimegi ühte teemat Balti liidu probleemist, nimelt kodanliku Eesti osa Nõukogude-vastase sõjalise liidu loomise püüetes, piirdudes artikli mahust olenedes üksnes mõningate põhijoonte tõmbamisega ning jättes paljudki teemaga seotud küsimused puudutamata.

*

Balti liidu idee tõusis esialgsel kujul päevakorra seoses eesti kodanluse esimeste iseseisvate välispoliitiliste taotlustega. Juba enne Oktoobri-revolutsiooni olid kodanluse juhtivad tegelased rahutusega jälginud revolutsioonilise liikumise süvenemist ja kavandanud mõningaid natsionalistlikke kontrrevolutsioonilisi plaane. Esimese maailmasõja käigus kujunenud rahvusvahelise olukorra ärakasutamiseks. Nii näiteks rõhutas J. Tõnison Maanõukogu kinnisel istungil 25. augustil 1917, et Venemaa on sisuliselt surnud, ja soovitas Baltimaade, Soome ning Skandinaavia ühendust, mis tulevasel rahukonverentsil omaks suuremat rahvusvahelist kaalu. Ta arvas, et «sellepärast peaksime nüüd järele kaaluma, kas ei tuleks meil nüüd mitte aktiivseks minna ja teiste Balti-Skandinaavia rahvastega ühinema hakata, seks, et Baltimaade saatust nõnda ära otsustataks, et meie rahvas mitte Saksamaa võimu alla ei satuks, vaid ühes teiste Balti-Skandinaavia rahvastega poliitilise iseseisvuse saaks.»³

¹ История дипломатии. Том третий. Под редакцией В. П. Потемкина, М.—Л., 1945, lk. 73.

² История СССР. Эпоха социализма (1917—1957 гг.). М., 1958, lk. 205.

³ Maanõukogu protokollid 1917—1919. [Tallinn, 1935] lk. 109.

J. Tõnisson lootis, et suurriikide vastuolusid kasutades on võimalik Baltimaadest moodustada mingi puhverriik. Muidugi olid kõik taolised plaanid veel ähmased ja tollal eelkõige ebareaalsed.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu ruttas eesti kodanlus oma klassi-positatsioonide kindlustamiseks looma sidemeid imperialistlike suurriikidega mõlemast sõdivast leerist. Kodanluse välispoliitika tekkimine ägeda klassivõitluse tingimustes määras juba iseendast tema kontrevolutsioonilised, rahvavastased ja reeturlikud eesmärgid. 1918. aasta Saksa okupatsiooni ajal otsisid mitmed siinsed kodanlikud tegelased Lääne-Euroopast abi eesti tööliklassi vastu okupantide lahkumise puhuks. Ühe võimalusena arutati nüüd juba tõsisemalt Balti liidu loomise projekte. Londonisse, eriti aga Pariisi, oli koondunud arvukalt eesti kodanluse saatuskaaslasi endise Vene impeeriumi teiste ääremaade kodanlike tegelaste näol, kes sedalaadi sepitsustele soojalt kaasa tundsid. Hiljem märkis Balti liidu üks tuntumaid eestvõitlejaid, kodanlik diplomaat K. R. Pusta ühes oma kirjas välisministrile, et tema koos R. Dmowskiga seisnud Pariisis 1918. aastal Balti liidu mõtte algatamise juures.⁴ Tõepoolest leidubki Pusta isiklike materjalide seas tema koostatud Balti liidu kava,⁵ mille kohaselt liitu oleksid kuulunud: 1) Skandinaavia, s. o. Taani, Norra, Rootsi, 2) nn. la Baltique orientale — Soome, Eesti, Läti — ja 3) nn. la Baltique méridionale — Leedu, Poola. Selle poliitilis-majandusliku liidu aluseks pidid olema temast osavõtivate riikide ühised majanduslikud ja poliitilised huvid Balti mere ruumis ning teda kavatseti suunata nii Venemaa kui ka Saksamaa vastu. Skandinaavia poliitilistes ringkondades leidis selle laiahaardelise liidu projekt vähe tähelepanu ning Rootsi, Norra ja Taani ei võtnudki osa liidu loomiseks astunud sammudest. Teiste asjaosaliste maade ning lisaks neile ka ukraina ja valgevene kodanluse esindajad aga tundsid selle ürituse vastu suurt huvi. Sama tuleb öelda ka Entente'i riikide välispoliitiliste ringkondade kohta. Oma kirjas Pustale 1. septembrist 1918 arutas A. Piip Balti liidu kõige reaalsemaid variante ja rõhutas, et Inglise valitsuse ringkondades kõneldakse elavalt Suur-Poola projektist, mis ühendaks ka Baltimaad.⁶

1918. a. novembri lõpul Eestis puhkenud kodusõda lõi kodanlikele ringkondadele võimalusi plaanitud liidu realiseerimispüüeteks. Vaevalt oli kodanlus 1919. a. algul imperialistide toetusel ja välismaiste palgavägede kaasabil Eestis kukutanud nõukogude võimu, kui ta juba asus kavandama aktiivset osavõttu Nõukogude-vastasest interventsioonist, püüdes selleks leida võimalikult rohkem liitlasi nii kodanlike naaberriikide kui ka taoliste rahvavaenulike jõudude näol, nagu seda olid vene valgekaartlased ja isegi nn. Balti landesveer.

Kodanlik valitsus ja sõjaväe juhtkond üritasid luua nii ulatuslikku sõjalist liitu kui vähegi võimalik. 1918. a. lõpul ja järgmise aasta algul oli aga ainsaks kõige reaalsemaks võimaluseks liidu sõlmimine Soomega, mis leidiski palju pooldajaid juhtivate kodanlike tegelaste näol ning üldist heakskiitu kodanlike ajalehtede koorilt. Mõlema riigi valitsevad ringkonnad aga ei kavatsenud «Soome silda» ehitada üle lahe, vaid Karjala, Petrogradi ja Ingeri kaudu. Mõned Soome sõjaväelised ringkonnad vaatlesid juba valgekaartlike palgasõdurite saatmist Eestisse kui ühte osa ekspeditsioonist, mis siitkaudu pidi kaasa aitama Petrogradi valluta-

⁴ K. R. Pusta ettekanne välisministrile 17. dets. 1923. — ORKA (=Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv), f. 1622, nim. 1, s.-ü. 36, l. 65. R. Dmowski oli emigrantliku Poola nn. Rahvuskomitee esimeheks.

⁵ Sealsamas, s.-ü. 36, l. 1—5.

⁶ Sealsamas, s.-ü. 54, l. 11.

misele.⁷ Kodanliku Eesti juhtivate tegelaste seisukoht antud küsimuses selgub nn. Eesti Abistamise Peakomitee esimehe O. Louhivuori kirjast Eesti peaministrile.⁸ Selle kohaselt esitas valgekindral Laidoner 24. veebruaril 1919 Louhivuorile Petrogradi vallutamise plaani, mille viimane pidi ette kandma Soome valitsusele. Laidoneri arvates kuluks selle plaani elluviimiseks ainult 3 diviisi — 1 Eestilt ja 2 Soomelt. Eesti ja Soome pidid hoolitsema, «et just nemad peaosas etendaksid Petrogradi äravõtmises ja määraksid tingimused uue Venemaa sünnile». Louhivuori kandis selle kava ette Soome pea-, sõja- ja välisministrile, kuid sai neilt vastuseks, et Soome pole nii suurejooneliseks operatsiooniks valmis. Sellega aga ei kao Eesti ja Soome lähema sõjalise koostöö plaanid.

Muidugi löid Eesti kodanlik valitsus ja sõjavägede juhtkond esimesel võimalusel sidemeid ka Läti ja Leedu kodanlike ringkondadega. Eriti aga oldi huvitatud koostööst Poolaga kui tugevaima Nõukogude-vastase jõuga Ida-Euroopas.

1919. a. sügisel jõuti peamiselt just kodanliku Eesti välispoliitiliste pingutuste tagajärjel Balti riikide konverentsideni. Neid pingutusi oli suuresti stimuleerinud eesti kodanluse taotluste läbikukkumine Pariisi rahukonverentsil ja Eesti suhtes aetav imperialistlike suurriikide egoistlik poliitika, mis muutis kodanliku valitsuse seisukorra äärmiselt keerukaks. Suurriikide esindajad nõudsid Eesti aktiivset osavõttu Judenitši sõjakäigust. Kodanlusel muidugi poleks olnud midagi selle vastu, kuid laiemad rahvahulgad ja sõjavägi taotlesid rahu. Samal ajal aga ei tunnustanud ei imperialistid ega vene valgekaartlased kodanlikku Eestit. Nõukogude valitsus seevastu aga oli valmis tingimusteta tunnustama nii kodanliku Eesti iseseisvust kui ka lahkulöömist Venemaast. Lisaks kõigele tuli tõsiselt arvestada naaberriikide poliitikat Soomest Poolani. Kõik see põhjustas paratamatult kõhklosti ja erinevaid seisukohti kodanluse leiris. Parempoolsed elemendid nõudsid endiselt kompromissideta Nõukogudevastast sõda kuni «võiduka lõpuni» ja tingimusteta kuulekust imperialistlikele riikidele. Kuid mõneski ringkonnas kardeti, et rahva rahuhahte liigne ignoreerimine, liiga kaugele ulatuv koostöö vene valgekaartlastega ja avalik interventsioonipoliitika võivad viia kodanliku korra katastroofini. Niisuguses olukorras valis kodanlik valitsus laveerimis- ja äraootamispoliitika. Ühelt poolt demonstreeriti näilist rahusoovi ja oldi valmis teatud läbirääkimisteks Nõukogude Venemaaga, teiselt poolt aga valmis-tuti samal ajal osavõtuks järjekordsest Nõukogude-vastasest sõjakäigust, asetades seejuures pearõhu sidemete tugevdamisele naaberriikidega ja Balti liidu organiseerimisele, mis pidi kindlustama kodanliku valitsuse positsiooni nii sõja kui ka rahu korral.

14. septembril 1919 algas Tallinnas nn. Balti I konverents, millest võtsid osa Soome, Eesti, Läti ja Leedu pea- ja välisministrid.⁹ Konverentsil arutati peamiselt asjaosaliste riikide poliitika koordineerimist eelkõige Nõukogude Venemaa suhtes, eriti aga võimalust temaga rahu sõlmimiseks. Selleks sundis EKP juhtimisel erilise teravuse saavutanud töörahva võitlus rahu eest. Konverents püüdis siiski ignoreerida rahva rahuhaht. Nimelt märgitakse konverentsi lõpp-protokollis,¹⁰ et alaline rahu Nõukogude Venemaaga on võimatu ning arvesse võib tulla ainult sõjategevuse lõpetamine alatiseks. Kuid selgi puhul fikseeriti Nõukogude Venemaale

⁷ E. L a a m a n, Eesti vabadussõja poliitiline ajalugu. (Paljundatud käsikiri.) Tallinn, 1929, lk. 68.

⁸ O. Louhivuori kiri peaministrile 24. märtsist 1919. — ORKA, f. 2315, nim. 1, s.-ü. 24, l. 115 ja 116.

⁹ Leedu välisministrit asendas kaubandusminister.

¹⁰ Vt. ORKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 91, l. 6.

esitamiseks rida talle ilmselt vastuvõetamatuid tingimusi. Samal ajal pidasid Tallinnas kindralite Laidoneri ja Sootsi eestvedamisel nõu ka Eesti, Läti ja Leedu juhtivad sõjaväelased.

Järgmine Balti riikide nõupidamine toimus septembri lõpul ja oktoobri algul Tartus. Kõik need konverentsid on jätnud endast vähe kirjalikke jälgi, sest tähtsamatel läbirääkimistel ei sallinud Poska sekretäre ega protokollimist. Piip märgib, et seekord pooldanud eestlased rahu, leedulased toetanud seda seisukohta, lätlased olnud reserveeritud, soomlased aga moodustanud parempoolse kahtleva tiiva.¹¹ Konverentsi lõpp-protokoll on tuntud nn. «nelja riigi tegevuskava» nime all. Selles dokumendis¹² nähakse ette, et ükski riik ei tee separaatrahu ja et üldiste rahuläbirääkimiste eelduseks on sõjalise lepingu sõlmimine kõnesoleva nelja riigi vahel.

Eesti kodanlik valitsus taotles loodavas liidus endale juhtivat osa. Kuna Läti ja Leedu olid sõjaliselt nõrgemad ja Poola esialgu liidutaotlustest aktiivselt osa ei võtnud, oli Soome ainus konkurent juhtivale kohale. Pusta märkis kirjas Piibule, et esimest osa liidus ei tohi Soomele anda, sest tema poliitika olevat üksikisikute poliitika, millest ei tea, kuhu ta homme suundub.¹³ Soome langes pretendendi osast hegemooni kohale Balti riikide hulgas küll peagi välja ja tema asemele tõusis Poola, kuid Eesti kodanlik valitsus püüdis nüüdki oma suhtelist nõrkust kompenseerida välispoliitilise aktiivsusega.

Kodanlik valitsus püüdis kasutada Läti rasket olukorda Bermondti avantüüri ajal. Eesti-Läti sõjalistel läbirääkimistel oktoobris 1919 võtsid Poska ja Soots kasutusele lausa diktaadipoliitika. Lätlastele esitatud sõjalise lepingu projektis¹⁴ nõuti näiteks Läti sõjavägede allutamist Eesti ülemjuhatusale, suurte Eesti sõjaväeosade ülalpidamist, Eestile kõigi Läti nõukogude vabariigi, landesveeri ja Bermondti väeosade vastu peetud sõja kulude tingimusteta tasumist jm. Must eesti kodanluse liialdatud nõudmiste tõttu jäi sõjaline leping alla kirjutamata; samas suunas mõjus ka see, et vahepeal oli Bermondti rünnak Riiale kodanliku Eesti soomusrongide kaasabil tagasi löödud.

Novembris 1919 toimus Tartus jälle rida Balti riikide konverentsi ja nõupidamisi. Nendest väärib erilist tähelepanu konverents, mis oli kokku kutsutud sõjalise liidu loomiseks. Plaanitsetav liit, mida kavatseti nimetada «Euroopa diagonaal kaitseliiduks», oleks sisuliselt kujunenud Balti liidu laiendatud variandiks. Peale Soome, Eesti, Läti ja Leedu oli seekord esindatud ka Poola ning konverentsist võtsid osa isegi Valgevene ja Ukraina valgekaartlike «valitsuste» delegaadid. Otsustati sõlmida sõjalispoliitiline liit ja selle üksikasjalikumaks väljatöötamiseks ära pidada erikonverents,¹⁵ mille kokkukutsumine jäi Eesti välisministri hooleks. Kuna peagi algasid Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel rahuläbirääkimised, siis toimus konverents hiljem Helsingis.

Eesti valitsevate ringkondade poolt kavandatud liidu iseloomu aitab mõista umbes samast ajast pärinev sõjalise liidulepingu esialgne visand. Nimetatud dokument on küll dateerimata ja igasuguste peal- ning allkirjadeta, kuid ta on kirjutatud kindral Larka käega ja asub ühes kodanliku Sõjaministeriumi kaustas 1919. a. sügisest pärinevate dokumentide

¹¹ Tartu rahu. Koguteoses: Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, II kd., Tallinn, 1930, lk. 367.

¹² Vt. ORKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 91, l. 4.

¹³ K. R. Pusta kiri A. Piibule 24. okt. 1919. — ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 113, l. 14.

¹⁴ ORKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 11, l. 16—18.

¹⁵ Tartu rahu. Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, II kd., lk. 382.

vahel.¹⁶ Selle sõjalise lepingu kava koosneb kümnest artiklist. Neist esimeses märgitakse, et «leping tehakse Eesti, Soome, Läti, Leedu ja Poola riikide vahel kaitseks igasuguste hädaohtude vastu, mis Suurvenemaa ehk tema endisel pinnal tekkinud riikide poolt liidust osavõtjaid riike sõjaliselt ähvardab». Artikkel II näeb ette sõjalise abi andmise kallaletungi objektiks olevale riigile teiste lepinguosaliste poolt. Samas artiklis märgitakse, et «lepinguosalisel riigid on kohustatud oma kaitseks sõjaväge pidama, mille suurus rahuajal 1% rahva arvust ja sõjaajal 10% ulatub, kusjuures lepinguosalisel ühetasasel sõjaväge mobiliseerivad». Järgnevad artiklid näevad ette teatava hulga relvastuse ja laskemoona olemasolu iga 10 000 mehe kohta 10% ulatuses rahva arvust ja selle otsuse elluviimiseks vastava komisjoni loomise ning ühise ülemjuhataja valimise. Artikkel VII ütleb: «Sõja puhul otsustavad valitsused kokkuleppel ülemjuhatajaga, missugune % liitriikide rahvastest mobiliseerida tuleb ja kui suurte sõjaliste jõududega iga riik sõjategevusest peab osa võtma. Ülemjuhataja otsustada jääb, mil viisil keegi riik sõjategevusest osa võtab.» Lepingu projekti viimased artiklid nägid ette vajaduse korral sõjavägede ümberpaigutamist ühest riigist teise ja sõjakulude ühist kandmist. Sisuliselt oli kõnesolev lepinguprojekt Nõukogude-vastase sõjalise liidu kava, mille tõelisi tagamõtteid paljastab kodanliku valitsuse poliitika selle dokumendi koostamise ajal.

Teatavasti võttis kodanlik Eesti 1919. a. sügisel osa Judenitši sõjakäigust Petrogradile. Judenitši purustamine Petrogradi vaprate kaitsjate poolt viis juba varem tekkinud vastuolud sinise kodanluse leeris suure teravuseni, mille üheks tulemuseks oli valitsuskriis. Kodanlikud ringkonnad olid sattunud väljapääsmatusse ummikusse ning olid lõpuks sunnitud jaatavalt reageerima Nõukogude Vene korduvatele rahupakkumistele ja need vormiliselt vastu võtma. 5. detsembril algasid Tartus rahuläbirääkimised. Läbirääkimiste käik näitab, et kodanlikul valitsusel puudus esialgu igasugune rahusoo. Venitamise ja liialdatud nõudmistele esitamise taktikaga püüti võita aega uute Nõukogude-vastaste avantüüride organiseerimiseks ja naaberriikide kaasatõmbamiseks uuele sõjakäigule. Eriti kujukalt paljastab mõningate kodanlike ringkondade plaane dokument, mille detsembris 1919 andis Eesti saadik Helsingis üle Soome välisministrile.¹⁷ Eesti kodanlik valitsus kutsus selles Soomet üles ühiseks rünnakuks Petrogradile. Nimetatud üleskutse ei jäänud selles suunas viimaseks. Soome valitsuse seisukoht oli aga taoliste üleskutsete suhtes eitav, sest sealne sõjaväeline klikk oli suuteline ründama Petrogradi ainult sõnades. Seda rõhutas ka Eesti sõjaväeline esindaja Soomes, kes märkis oma raportis kindralstaabi ülemale 9. jaanuaril 1920: «Sõjakäiku enamlaste vastu soomlased ettevõtta ei usalda, esiteks poliitilise seisukorra pärast, teiseks oma sõjalise nõrkuse tõttu.»¹⁸

Samasuunalisi samme astus kodanlik valitsus teistegi naaberriikide ja imperialistlike suurriikide esindajate juures. Nagu kinnitatakse kodanliku «vabadussõja» ülevaates, kasutasid kindral J. Soots ja välisminister A. Birk kindral Niesseli komisjoni Riiga sõidu kutset selleks, et «selgitada Läti seisukohti rahuküsimuses ja juhtumil, kui tuleks sõjategevust N.-Vene jätkata, siis kuidas Eesti ja Läti samme selles suhtes kooskõlastada. Teiseks osutus tähtsaks läbi rääkida kindral Niesseli komisjoniga, et selgitada lõplikult liitriikide suhtumist Eesti ja N.-Vene rahulepingusse, eriti,

¹⁶ ORKA, f. 2315, nim. 1, s.-ü. 23, l. 169—172.

¹⁷ ORKA, f. 1582, nim. 1, s.-ü. 3, l. 8. Kõnesolev dokument kannab Eesti Helsingi saadiku käega tehtud märkust: «10./XII Holstile.»

¹⁸ ORKA, f. 496, nim. 2, s.-ü. 25, l. 37.

kas on lootatavalt sealt poolt mõjuvat toetust, kui meie jätkaksime sõda N.-Venega.»¹⁹

Lõplikult selgus nende kodanlike ringkondade sõjaplaanide luhtumine alles Balti riikide ja Soome ning Poola järjekordsel konverentsil Helsingis jaanuaris 1920. Sellele konverentsile osutasid suurt tähelepanu ka imperialistlikud suurriigid. Eesti kodanlikule valitsusele tegi muret eriti Prantsusmaa poliitika Balti liidu suhtes. Näiteks kurtis selle liidu aktiivseim organisaator Poska oma kirjas 2. jaanuarist 1920, et kõige rohkem on Balti liidu vastu prantslased.²⁰ Prantsuse välispoliitilistele ringkondadele ei meeldinud, et Poola ja Soome kui üldiselt tunnustatud riigid sõlmivad lepinguid Balti riikidega nagu võrdsete partneritega. Tollel perioodil ei tahtnud Prantsuse valitsus kuulda Eesti, Läti ja Leedu kodanlike riikide tunnustamisest ning kartis, et Balti liidu sõlmimine tugevdab nende riikide rahvusvahelist positsiooni, mis võiks vähendada nende sõltuvust imperialismist, luua teatud eeldused iseseisvama poliitika teostamiseks ning viia rahulepingute sõlmimisele nende väikeriikide ja Nõukogude Venemaa vahel. Balti riikide ühise sõjategevuse vastu polnud prantslastel midugi midagi. Imperialistid isegi lootsid, et Helsingis seatakse Balti riikide sõjaväed ühise ülemjuhutuse alla.²¹

Eesti valitsevad ringkonnad tegid Helsingi konverentsiks hoolikalt ettevalmistusi. 6. jaanuaril 1920 pidas Laidoner Valgas Läti ja Leedu ülemjuhutuse esindajate polkovnik Balodise ja major Merkisega nõu seisukohtade ühtlustamiseks sõjalise liidu küsimuses. Ühises resolutsioonis²² märgitakse vajadust sõlmida sõjaline liit Venemaa ja Saksamaa vastu.

Helsingisse saabunud Eesti delegatsiooni koosseis näitab seda suurt tähtsust, mida kodanlik valitsus omistas eelseisvale konverentsile. Kohal olid peaminister, välisminister ja sõjaminister ning lisaks veel kaks kindralit. Konverentsi töö raskuspunkt koondus kahele probleemile: 1) suhtumine Nõukogude Venemaa ja 2) sõjalise liidu küsimus. Eesti kodanliku valitsuse peaesmärgiks oli sõjalise liidu loomine. Delegatsiooni nõupidamiste protokollis 15. jaanuarist seisab: «O t s u s t a t a k s e: konverentsil kindlat ideed õhutada, et esimese järgu tähtsusega kaitseliidu küsimus võimalikult kaugemale nii kiirelt kui võimalik arendatud saaks.»²³ Samal päeval määrati Eesti esindajad konverentsi komisjonidesse ja fikseeriti nende töö siht: «Komisjonid peavad ainult ühe sihi saavutamiseks töötama — kaitseliidu saavutamiseks.»²⁴ Järgmisel päeval, 16. jaanuaril, esitaski Eesti peaminister J. Tõnisson konverentsile sõjalise lepingu kava.²⁵ See kujutab endast juba eespool vaadeldud kindral A. Larka lepinguprojekti mõnevõrra täiendatud varianti. Olulisemad muudatused on tehtud I ja II artiklis. Artikkel I nägi nüüd ette lepingu sõlmimise igasuguse «hädahoju» vastu, mis lepinguosalisi riike võiksid ähvardada sõjategevuse näol Suur-Venemaa või tema endisel territooriumil tekkinud riiklike moodustiste ja Saksamaa poolt. Seega kavandas eesti kodanlik sõjalist liitu ka Saksamaa vastu. Põhjuseks olid peamiselt langesveeri avantüürid 1919. a., mis polnud üksnes Balti parunite, vaid ka nende seljataga seisvate Saksa valitsusringkondade ettevõtte.

¹⁹ Eesti vabadussõda 1918—1920, II kd. Tallinn, 1939, lk. 400.

²⁰ J. Poska kiri K. R. Pustale 2. jaan. 1920. — ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 217, l. 3.

²¹ «The Times» 10. jaan. 1920.

²² ORKA, f. 1580, nim. 1, s.-ü. 10, l. 1.

²³ ORKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 209, l. 3. Sõjalist liitu nimetati kodanlikes allikates vormiliselt «kaitseliiduks».

²⁴ Sealsamas, l. 4.

²⁵ ORKA, f. 1580, nim. 1, s.-ü. 10, l. 13—15.

Artiklis II fikseeriti teistele lepinguosalistele sõjalise abi andmise alused. Teistes artiklites tehtud muudatused on tühised.

Konverentsi edasine töö aga põrkas tervele reale vastuoludele temast osavõtivate riikide vahel. Soome polnud nõus sellega, et kavandatav leping oli suunatud ka Saksamaa vastu, sest Soome kodanlus polnud veel unustanud seda abi, mida nad kodusõjas olid saanud von der Goltzi timukatelt, ning parempoolsetes ringkondades peeti visalt kinni Saksa-Skandinaavia orientatsioonist. Seepärast otsustati konverentsil, et sõjalist konventsiooni viie riigi vahel võib plaanitseda esialgu ainult Venemaa vastu.

Leedu delegatsioon oli konverentsile saabunud kindla eesmärgiga sõlmida Eesti-Läti-Leedu sõjaline liit, mis mõnevõrra kindlustaks Leedu positsiooni Poola vastu. Eesti delegatsioon arutas omavahel seda projekti juba konverentsi esimesel päeval.²⁶ Algul kõhklesid ka mõned Eesti kodanlikud tegelased Poola suhtes, arvestades tema suurriiklikke taotlusi ja seda, et ühise liidu sõlmimise tagajärjel võib Poola ülejäänud riikide suhtes omandada suure mõjuvõimu. Tõnisson näiteks ütles: «Kõik veikesed riigid (Soome, Eesti, Läti, Leedu) peaksid enamalt ühinema ja siis Poolaga liitu sobitama. See tõstaks Poola juures rohkem respekti meie vastu.»²⁷ Konverentsi käigus selgus, et Poola ei taha taolisest plaanist kuuldagi. Selles olukorras ei nõustunud Eesti ega Läti sõjalise kolmikliidu sõlmimisega, ja kuna kõik katsed Poola-Leedu tüli lahendamiseks ebaõnnestusid, keeldus Leedu delegatsioon 20. jaanuaril osa võtmast konverentsi edasisest tööst koos Poolaga.

Lahkhelised konverentsist osavõtivate riikide vahel põhjustas ka suhete küsimus Nõukogude Venemaaga. Kuna naaberriigid ei olnud koheseks aktiivseks sõjategevuseks valmis, kaldus kodanliku Eesti delegatsioon lõplikult rahu sõlmimise poole. Sellele otsusele aitas kaasa just konverentsi ajal, 16. jaanuaril, toimunud Nõukogude Venemaa blokaadi ametlik kaotamine imperialistlike suurriikide poolt. Seevastu Soome, Läti ja Poola esitasid kindla nõude mitte sõlmida eraldirahu teiste riikide nõusolekuta. Küsimuse otsustamisel 20. jaanuaril kukutas Eesti delegatsioon oma vastuhäälega selle ettepaneku läbi.

Helsingi konverentsil jäigi Nõukogude Venemaa vastu suunatud sõjaline leping sõlmimata. Rea muude põhjuste kõrval oli selle tähtsamaks põhjuseks Poola-Leedu tüli, mille olid tekitanud Poola valitsevate ringkondade anastuslikud taotlused Leedu suhtes. Kodanliku Eesti valitsuse poolt esitatud sõjalise liidu projekti suhtes asuti konverentsil siiski seisukohale, et ta jäägu aluseks asjaosaliste riikide edasistele läbirääkimistele.

Sõjalis-poliitilise liidu loomine naaberriikidega jäi ka pärast Tartu rahu sõlmimist üheks eesti kodanluse põhiliseks välispoliitiliseks eesmärgiks. Balti liidus nähti edaspidigi Nõukogude-vastase välispoliitika vahendit. Samal ajal aga tuleb kodanliku valitsuse poolt Balti liidu loomisel tehtud jõupingutuste mõistmiseks silmas pidada ka selle liidu sisepoliitilist funktsiooni. Kuna siinse kodanluse välispoliitika üldisemaks põhieesmärgiks oli Eestis kehtiva kodanliku korra kindlustamine välispoliitiliste abinõudega, siis seati ka loodav Balti liit selle eesmärgi teenistusse. Olukorras, kus töörahva klassivõitlus EKP juhtimisel oli 1920-ndate aastate esimesel poolel eriti intensiivne, tõusid Balti liidu loomise raamides sageli päevakorra reaalriikide kaitsepolitsei koostöö ja kommunistlike ideede leviku vastu võitlemise ning isegi vastastikuse interventsioonilepingu sõlmimise küsimused.

²⁶ Eesti delegatsiooni nõupidamise protokoll 15. jaan. 1920. — ORKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 209, l. 3.

²⁷ Sealsamas.

Pärast Tartu rahulepingu allakirjutamist kujunes olukord Balti liidu loomiseks esialgu ebasoodsaks. Peamised loodetavad liidupartnerid Soome, Läti ja Poola polnud rahul, et Eesti oli sõlminud separaatrahu. Kõikjal oodati Poola Nõukogude-vastast sõjakäiku, mille ettevalmistamisest lobi- sesid mitmed kodanlikud ajalehed. Teiselt poolt aga võib Soome ja Läti ajakirjanduse Eesti-vastasest kärast välja lugeda kartust, et Eesti saavutab suuri majanduslikke eeliseid vahendajana Nõukogude Vene majanduslikus suhtlemises teiste riikidega. Mõistagi, et säärane olukord ei soodustanud Balti liidu loomist. Lisaks kõigele teravnes 1920. a. kevadel ja suvel ka Eesti-Läti vahekord, tingituna piiri tõmbamisel ja Valga linna saatuse küsimuses tekkinud vastuoludest. Kodanlik ajakirjandus mõlemas riigis õhutas šovinismi, mis kasvas lausa naaberriigivastasteks sõjajuttudeks. Lätlased isegi kruvisid kiiruga lahti raudteerööpaid, et takistada Eesti soomusrongidel mööda neile juba tuntud teed Riia alla ilmumast.

Alles Poola sõjalised lüüasaamised Punaarmee käest 1920. a. suvel tõid järjekordse pöörde ka Balti liidu küsimuses. Pärast korduvaid edasilükkamisi algas lõpuks poola kodanlusele kriitilistel päevadel, augustis 1920, järjekordne Balti riikide konverents, mis on tuntud Riia ehk Bulduri konverentsi nime all. Seekord juhtis kodanliku Eesti delegatsiooni Balti liidu agaramaid organisatoreid K. R. Pusta.

Juba enne konverentsi oli ajakirjanduses vilksatanud teateid, et sellest võtavad osa ka ukraina kodanluse ja Rumeenia esindajad.²⁸ Konverentsil selgus, et Rumeenia oli ära jäänud, kuid lisaks Ukraina kodanliku «valitsuse» esindajatele nurus luba konverentsist osavõtuks ka Valgevene riigita valitsuse «täievoliline saatkond». Lõpuks lastigi ukrainlased konverentsile, valgevenelaste taotlus aga kukkus läbi. Isegi Eesti kodanlik valitus leidis, et valgevenelaste delegatsioon ei esindanud kedagi.

Eesti delegatsiooni eesmärgid Bulduri konverentsil paljastuvad suurepäraselt tema omavaheliste nõupidamiste protokollides. Juba esimesel nõupidamisel, mis toimus 6. augustil, asuti seisukohale, et töö- ja tööliste kaitse küsimused on iga riigi siseasjad, mida konverentsil tuleb vähe puudutada. Küll aga taheti kindlaks määrata suhtumine Nõukogude Venemaasse ja Saksamaasse.²⁹ Ühe järgmise nõupidamise kohta märgitakse: «Delegatsiooni edaspidise taktika asjus ollakse üksmeelselt arvamisel, et see tervelt sõjalise konventsiooni tegemisest ära oleneb. Sõjalise konventsiooni tegemist loeb delegatsioon kõige tähtsamaks küsimuseks konverentsi töökavas.»³⁰ Ometi tabas ebaõnn selles küsimuses delegatsiooni juba konverentsi algul. Selgus nimelt, et Leedu delegatsioonil ei olnud volitusi sõjalise lepingu sõlmimiseks. Lisaks sellele tegid leedulased ettepaneku sõjalise konventsiooni sõlmimise küsimus päevakorrast hoopis ära võtta. Teistel delegatsioonidel tuli seda ettepanekut arvestada ja nii kustutatigi sõjalise lepingu küsimus konverentsi ametlikust päevakorrast. See asjaolu vähendas kohe konverentsi tähtsust kodanliku valitsuse silmis. Välisminister Birk laskis Pustale telegraferida, et arvestades sõjalise konventsiooni küsimuse päevakorrast äravõtmist, ei pea valitus vajalikuks Eesti esindajate täiekoosseisulist osavõttu konverentsi tööst kuni lõpuni.³¹ Kuid Pusta polnud asjata saanud paari aasta jooksul Pariisis tugevat diplomaatilist kooli. Ta leidis, et asi pole sugugi nii lootusetu, sest mida ei saa ametlikult, seda saab mitteametlikult. Ja Eesti delegatsioon alustaski teiste riikide esindajate hulgas propagandat sõja-

²⁸ «Päevaleht» 3. mail 1920.

²⁹ ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 249, 1. 19.

³⁰ Eesti delegatsiooni nõupidamise protokoll 11. aug. 1920. — Sealsamas, 1. 24.

³¹ Välisministerteiiumi telegramm K. R. Pustale 11. aug. 1920. — ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 207, 1. 7.

lise liidu loomiseks. Delegatsiooni nõupidamisel otsustati, et «Eesti sõjalisel esitajal tuleks ka edaspidi inoffitsiell nõu pidada teiste riikide sõjaliste esitajatega, puudutades läbirääkimistel asjaolusid, mis sunnivad eeskätt tegema just sõjalist lepingut.»³² Eesti delegatsiooni jõupingutustel oligi tulemusi. Kuna peale Eesti ka Läti ja Poola sõjalise liidu vastu huvi tundsid, siis asuti delegatsiooni koosolekul edasise taktika suhtes seisukohale, et Eesti delegatsioon peab Poola ja Läti toetusel hoidma konverentsil initsiatiivi oma käes ning kaasa tõmbama ka teisi osavõtjaid.³³

Kuna Poola-Leedu tüli oli antud momendil peamiseks takistuseks Balti liidu loomisel, siis polnud Leedu kaasatõmbamine sugugi kerge. Ometi püüdis Eesti delegatsioon teha vahendaja osas kõik, mis vähegi suutis. 28. augustil arutati poliitilises komisjonis sõjalise ja poliitilise lepingu küsimust seoses Poola-Leedu tüliga. Leedulased deklareerisid, et kuigi nad sõjalisele konventsioonile alla kirjutaksid, ei saa nad poliitilisele lepingule oma allkirja anda, kuni suhted Poolaga on selgitamata. Seepärast tegid nad jälle ettepaneku sõlmida sõjaline ja poliitiline leping ainult Eesti, Läti ja Leedu vahel.³⁴ On tähelepanev, et ka Inglise imperialismi esindaja kolonel Tallents soovitas Pustale samasugust kolmikliitu.³⁵ Pustale näis, et inglased ei soovi lepingute sõlmimist kõikide konverentsist osavõtjate riikide vahel, ja ta oletas, et ka Leedu tagasihoidlikkus on võib-olla tingitud just sellest. Ta teatas Tallinna: «Tallents küsis, kas meie ei karda, et Poolaga ühinedes võime sattuda uude sõtta, mida Poola ka pärast rahutegemist Venemaaga võiks provotseerida.»³⁶ Tallents muidugi esindas Inglise valitsevate ringkondade seisukohta antud küsimuses. Need ringkonnad ei soovinud, et Balti riigid sõlmiks liidu Poolaga, küll aga oleksid nad heameelega näinud väikeriikide omavahelist liitumist. Esimesel juhul oleksid väikeriigid otseselt Poola mõju alla langenud, mis aga omakorda oleks tugevdanud Inglismaa rivaali Prantsusmaa positsioone Baltikumis. Teisel juhul oleks Eesti-Läti-Leedu liit olnud paratamatult suunatud Poola vastu, kuna liidupartnerid oleksid olnud kohustatud toetama Leedut tema tülis Poolaga. See oleks Inglismaale olnud väga soodne, sest siis oleksid kõik Balti riigid kindlalt üjunud just tema sõiduvees. Tookord ei olnud see variant eesti kodanluse välispoliitika juhtidele siiski vastuvõetav. Pusta näiteks rõhutas Eesti delegatsiooni koosolekul, et viie riigi sõjaline konventsioon on Eestile kardinaalseks küsimuseks ja seepärast ei saa olla juttugi kolmikliidust ühe konverentsist osavõtja vastu.³⁷ Kuigi Leedu esindajail oli Läti välisministri Meierovicsi ja Pustaga korduvaid eraviisilisi nõupidamisi kolmikliidu loomiseks, ei andnud see tulemusi.

31. augustil kirjutati alla poliitilisele konventsioonile. Kuigi ka Leedu delegatsioon sellele alla kirjutas, tegi ta sealjuures reservatsiooni, et Leedu-Poola vahekorra põhiküsimuste lahendamiseni on Balti riikide poliitiline liit koos Poolaga võimatu. Kõnesolevas konventsioonis,³⁸ mis sõlmiti Soome, Poola, Eesti, Leedu, Ukraina ja Läti vahel, nähti ette: 1) üksteise tunnustamine *de jure*, kui seda veel pole tehtud, 2) tüliküsi-

³² Eesti delegatsiooni nõupidamise protokoll 9. aug. 1920. — Sealsamas, s.-ü. 249, l. 20.

³³ Eesti delegatsiooni nõupidamise protokoll 11. aug. 1920. — Sealsamas, l. 25.

³⁴ Telegramm Välisministeeriumile Eesti delegatsioonilt Bulduris 28. aug. 1920. — ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 211, l. 17.

³⁵ Telegramm Välisministeeriumile Eesti delegatsioonilt Bulduris 30. aug. 1920. — Sealsamas, s.-ü. 212, l. 2.

³⁶ Sealsamas, l. 4.

³⁷ Eesti delegatsiooni nõupidamise protokoll 18. aug. 1920. — ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 249, l. 34.

³⁸ Vt. ORKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 683, l. 2—4.

muste rahulik lahendamine, 3) kohustus mitte sõlmida lepinguid mõne konverentsist osavõtnud riigi vastu, 4) sõjalise liidu sõlmimine, 5) vastastikused transiidisoodustused jne. Leping kuulus ratifitseerimisele ja ratifitseerimiskirjad tuli vahetada hiljemalt 15. detsembriks 1920. Ilmselt arvestades Leedu kõhklevat positsiooni võeti lepingusse punkt, et kui üks riikidest pole konventsiooni 15. detsembriks ratifitseerinud, astub see ülejäänud riikide suhtes siiski jõusse. Teiste riikide nõusolekul võis esialgu eemale jäänud riik lepingu ratifitseerida ka hiljem. Soome delegatsiooni ettepanekul hoiti lepingu tekst saladuses.

Veelgi suurem saladus ümbritses sõjalise komisjoni tööd, millest avalikkus ei kuulnud üldse midagi. Komisjon alustas tööd 31. augustil, hoolimata sellest, et sõjalise lepingu küsimus oli Leedu soovil konverentsi ametlikult päevakorrast maha tõmmatud ja Leedu esindajad ei võtnud komisjoni tööst osa.

Sõjalise lepingu arutamisel oli suure printsiipiaalse tähtsusega selle kehtimahakkamise algmomeni küsimus. Poola kui sõdiv riik soovis juba konverentsi algul kohest toetust tulevastelt liitlastelt. Tema partnerid aga arvasid teisiti. Eesti delegatsiooni seisukoht selles küsimuses selgub tema nõupidamise protokollist, kus seisab: «Poola tarvitab sõjalist abi naaberriikidelt viibimata. Eesti delegatsioon on ses asjas arvamisel, et sõjaline kokkulepe, mis praegu võib tehtud saada, maksab riikide kohta, kes ühe suguses seisukorras. Leppe võib maksev olla tulevikus, mitte aga viibimata teostamisele tulla.»³⁹ Sellest seisukohast peeti ka kinni. Nagu selgub Pusta poolt 1. septembril Välisministeeriumile saadetud telegrammist, tegi Eesti delegatsioon ettepaneku, mille kohaselt sõjaline konventsioon pidi pärast ratifitseerimist jõustuma riikide vahel, kes Venega olid juba rahu teinud, ja laienema automaatselt teistele lepinguosalistele, kui nad on rahu teinud.⁴⁰ Poola delegatsioon oli sunnitud sellega nõustuma, kuigi konverentsil tehti sealtpoolt korduvalt etteheiteid teiste riikide neutraalsuse pärast käimasolevas sõjas.

Sõjalise konventsiooni arutamisel tõusis päevakorrale ka Saksamaasse suhtumise küsimus. Teatavasti oli Saksamaa vastu suunatud juba see sõjalise lepingu projekt, mille Eesti delegatsioon esitas Helsingi konverentsil. Soome oli sellele mäletatavasti ägedasti vastu vaieldud. Ka nüüd polnud Soome oma seisukohta muutnud. Seepärast otsustati poliitilise ja sõjalise komisjoni ühisel istungil 1. septembril, et lisaks Nõukogude-vastasele sõjalisele lepingule tuleb sõlmida ka sõjaline leping Saksamaa vastu, kuid ilma Soome osavõtuta.⁴¹

Bulduri konverents lõppes ametlikult 6. septembril. Viimasel istungil otsustati luua asjaosaliste riikide esindajate nõukogu ja teha talle ülesandeks lõpule viia konverentsi töö, ratifitseerida poliitiline konventsioon, määrata järgmise konverentsi koht ja aeg jne. Pärast konverentsi ametliku lõppu jätkas sõjaline komisjon salaja sõjalise lepingu koostamist. Nagu samal päeval Eesti sõjaväeline esindaja polkovnik P. Lill teatas, oli sellest 7—8 paragrahvi valmis ja ka põhiliselt vastu võetud.⁴² Lepingu arutamisel leidnud Eesti, Läti, Poola ja Ukraina esindajad kergesti ühise keele, ainult Soome esindaja ei olevat olnud küllalt «kompetentne».

Bulduri konverentsil ei kavandatud mingit üldsõnalist lepingut, vaid töötati välja tiheda sõjalis-poliitilise liidu kava. Selle liidu kõige kand-

³⁹ Eesti delegatsiooni nõupidamise protokoll 9. aug. 1920. — ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 249, l. 20.

⁴⁰ ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 212, l. 13 ja 14.

⁴¹ Polkovnik P. Lille telegramm Sõjaministeeriumile 2. sept. 1920. — Sealsamas, s.-ü. 213, l. 7.

⁴² Polkovnik P. Lille telegramm kindralstaabile 6. sept. 1920. — Sealsamas, l. 11.

vama tugisamba pidi moodustama Venemaa vastu suunatud sõjaline leping, mille tähtsamad seisukohad fikseeriti kodanliku Eesti delegatsiooni ettepanekul. Lepingu projekt⁴³ näeb detailselt ette asjaosaliste riikide kohustused sõjaliseks valmisolekuks ja vastastikuseks abiks sõja korral Nõukogude Venemaa vastu.

Esialgu näib, nagu oleks kodanlike riigimeeste sepitsusi Bulduri konventsionil krooninud teatav edu. Peale rea vähema tähtsusega konventsioonide kirjutati alla poliitilisele lepingule ning töötati välja sõjaline konventsioon. Leedu jäi viimasest esialgu küll kõrvale, kuid Poola-Leedu edasistest läbirääkimistest Riias loodeti tülüküsimuse teatud reguleerimist. Pusta oma intervjuus⁴⁴ ajakirjanikele andis eriti suure tähtsuse Balti riikide alalise nõukogu kui riikidevahelise siduva organi loomisele Riias. Kuid peagi toimus Poola-Leedu vahekorra edasine halvenemine nn. «Vilno konflikti» teravnemise näol. Aastail 1919—1920 elas Leedu ajalooline pealinn ja tähtsam majandus- ning kultuurikeskus Vilnius üle mitu peremeeste vahetust. Pärast Punaarmee taganemist Varssavi lähistelt 1920. a. seisid Poola ja Leedu väed Vilniuse piirkonnas ähvardavalt vastamisi. Sõja ärahoidmiseks sõlmiti suurriikide esindajate kaasabil 7. oktoobril 1920 Suwalkis leping, mille kohaselt Vilnius jäi Leedule. Kaks päeva hiljem sooritasid poolakad osava manöövri: kindral Zeligowski kuulutas end kahe diviisi eesotsas «sõltumatuks» ja marssis 9. oktoobril Vilniusse sisse. Imperialistlikud suurriigid ajasid küsimuse veelgi keerulisemaks ja püüdsid konflikti kasutada igaüks vastavalt oma poliitilistele huvidele. Ainult Nõukogude diplomaatia toetas Leedut järjekindlalt. Vilniuse küsimus mõjutas suurel määral Leedu välispoliitikat. Kõige olulisem aga oli selle tülüküsimuse mõju Balti liidu edasise saatuse kujunemisele. Tema tagajärjel muutus Poola-Leedu vähegi ulatuslikum koostöö võimatuks, kuigi mõned Leedu kodanlikud ringkonnad olid valmis Nõukogude-vastase poliitika nimel Poolaga kokku leppima. Selles suunas töötas ka Eesti diplomaatia. Kuid Zeligowski avantüür tõmbas kriipsu läbi Bulduri konventsionil sõlmitud lepingutest ning senistest saavutustest Balti liidu loomisel.

Neis tingimustes ei õnnestunud poliitilist lepingut 15. detsembriks ratifitseerida ning see kaotas kehtivuse. Sõjaline leping polnud aga mõeldav ilma poliitilise lepinguta. Lisaks sellele üks lepinguosaline, nimelt Ukraina kodanlik «valitsus», muutus lõplikult «surnud hingedeks» seoses nõukogude võimu kindlustamisega Ukrainas. Eesti kodanlik valitsus kui Bulduri sõjalise konventsiooni agaramaid sepitsejaid ei saanud selle kavatsuse edasise saatuse suhtes jääda ükskõikseks. Oma välispoliitikas pidas ta nüüd Balti liidu suhtes silmas kahte suunda. Ühelt poolt püüti iga hinna eest siiski saavutada Bulduri lepingute ratifitseerimist. Teiselt poolt aga astuti samme liidu sõlmimiseks mõne naaberriigiga nii, et see ei takistaks «suure liidu» loomist.

Esimene samm niisuguse liidu loomise suunas astuti üsna peagi. 1920. aasta lõpu poole asus kodanlik ajakirjandus äkki põhjendama liidu vajadust Soomega. 3. detsembril ilmus «Kajas» artikkel «Soome ja Eesti lepingusse astumise tähtsusest», kus leitakse, et vastavat liitu olevat kerge sõlmida teatavate kultuuriliste ja sugulussidemete olemasolu ning antagonistlike huvide puudumise tõttu. Teisedki ajalehed löid samas suunas kaasa. Kui aga teatud juhtivad kodanlikud ajalehed mingit välispoliitilist sammu ülistasid, siis pidi seoses sellega olema teoksil mingi salajane üritus. Tõepoolest saadetigi kodanliku valitsuse poolt kindralstaabi polkovnik P. Lill Soome sõlmima sõjalist liitu kahe asjaosalise

⁴³ Vt. ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 249, l. 255—257.

⁴⁴ «Päevaleht» 13. sept. 1920.

riigi vahel. Lilled oli kaasas siitpoolt koostatud lepinguprojekt,⁴⁵ mida tutvustati paljudele Soome juhtivatele sõjaväelastele ja riigimeestele. See projekt koosnes kümnest artiklist ja kujutas endast Bulduri sõjalise lepingu kohandatud varianti.

Nagu nähtub polkovnik Lille raportist peaministrile 20. detsembril 1920,⁴⁶ nägi ta Soomes lepingu läbisurumiseks palju vaeva. Välisminister Holsti, kellega ta selles asjas rääkis tervelt seitse korda, rõhutas, et tema oleks valmis lepingule kohe alla kirjutama. Ka valitsus ja president olla selle poolt, kuid parlamendis ei läheks sõjaline leping Eestiga läbi.

Pärast ebaõnnestumist Soomes tegi Eesti kodanlik valitsus katseid ellu äratada Bulduri lepinguid. Suurimaks ürituseks selles suunas oli asjaosaliste riikide — Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola — esindajate nõupidamine Tallinnas 25. veebruaril 1921. Enne üldise nõupidamise algust toimusid Eesti juhtivate riigimeeste Pätsi ja Piibu läbirääkimised Läti välisministri Meierovicsiga, et kindlustada endale viimase toetust. Meierovics avaldas arvamust, et Läti pahempoolsed ei lepi sellega, kui sõjaline konventsioon redigeeritakse otseselt Venemaa vastu.⁴⁷ Ka Eesti poolt oldi lõpuks nõus mingi üldisema redaktsiooniga.

Sellele järgnenud viie riigi esindajate nõupidamisel pani välisminister Piip arutusele kaks küsimust: 1) mida teha Bulduri lepingutega ja 2) uue Balti konverentsi kokkukutsumine. Poola esindaja märkis, et tema valitsus on valmis Bulduri lepinguid ratifitseerima, kui Ukrainas välja jääb ja Poola-Leedu konflikti kohta klauslit sisse ei võeta. Meierovics deklareeris, et Läti on valmis lepinguid ratifitseerima ka siis, kui seda teeb viiest riigist vaid ainult mõni. Holsti leidis, et Soomel on raske neid kohe ratifitseerida, kuid tööd selles suunas võiks jätkata. Leedu esindaja Gylys rõhutas, et Leedu teeb kõik oma tülküsimuste sõbralikuks lahendamiseks Poolaga, sest «praegu pole aega kakelda».

Ohtusel koosolekul, millest Leedu esindaja osa ei võtnud, arutati päeval esilekerkinud soove ja seisukohti. Poola ja Soome esindajate vastuseisemise tõttu lükati neist mõned kõige tähtsamad tagasi, nende hulgas näiteks, et 1) Bulduri konverentsi lepinguid ratifitseeritakse võimalikul määral ning viibimata ja 2) lepinguid, mida kõik riigid ei saa ratifitseerida, ratifitseerigu need, kellel see on võimalik.⁴⁸

Tallinna nõupidamine tähendas sisuliselt Bulduri konverentsi töö põhiosa mahamatmist.

Hoolimata kõigist ebaõnnestumistest ei loobunud eesti kodanlus Balti liidu kui oma Nõukogude- ja rahvavastase poliitika tähtsa relva sepistamisest. Küsimus seisnes nüüd vaid selles, kuidas edasi toimida? Kuna Leedu-Poola tüli lepitamiseks puudusid võimalused, siis oli selge, et mõlemad riigid ei saa osa võtta ühisest liidust. Aga kumb jätta kõrvale, kas Leedu või Poola? Küsimuse muutis veelgi keerulisemaks teatav murrang kodanliku Eesti üldises rahvusvahelises positsioonis; see ei jätnud mõjustamata ka Balti liidu probleemi arengut. Nimelt selgus 1920. a. lõpul imperialistlikele suurriikidele, et Nõukogude-vastane sõjaline interventsioonipoliitika on lõplikult läbi kukkunud ja et «Vene küsimuse» lahendamiseks tuleb otsida uusi teid. Seoses sellega muutus üks aktiivsemaid Nõukogude-vastaseid jõude, Prantsuse kodanlik valitsus, äkki Eesti tunnustamise initsiaatoriks. Selle tulemusena tunnustas jaanuaris 1921 mõnigi tähtsam suurriik kodanliku Eesti *de jure*. Samaks ajaks oli

⁴⁵ ORKA, f. 1582, nim. 1, s.-ü. 50, l. 9 ja 10.

⁴⁶ Sealsamas, l. 5—8.

⁴⁷ Üleskirjutus Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola esindajate nõupidamisest 25. veebr. 1921. — ORKA, f. 1622, nim. 1, s.-ü. 303, l. 2.

⁴⁸ Sealsamas, l. 3.

Prantsusmaa poliitika ka Balti liidu küsimuses eriti aktiivseks muutunud. Võitluses hegemoonia pärast Euroopa kontinendil püüdis Prantsusmaa luua mitmeid sõjalis-poliitilisi liite. Peale Nõukogude-vastase suunitluse oli neil liitudel teisigi ülesandeid, näiteks olla abiks Saksamaa vaoshoidmisel ja moodustada poliitilist vastukaalu «liitlastele» — Inglismaale ja Ameerika Ühendriikidele. Prantsuse valitsevate ringkondade plaanide kohaselt pidi sääraseks poliitiliseks malendiks olema ka Balti liit. Pealegi oli Poola näol Prantsuse valitsuse käsutuses sobiv relv oma mõju maksmapanemiseks loodavas liidus.⁴⁹ Selles olukorras soovis Prantsuse valitsus luua Nõukogude Vene piiririikidest võimalikult suurt liitu, milles juhtiv osa oleks kuulunud Poolale.

Nüüd aga kõhkles ajutiselt juba osa eesti kodanlusest. Poola oli ikkagi suurvõimu positsiooni taotlev riik, kes pealegi oli otseselt seotud Prantsuse sõjaka valitsusega ja võis kergesti kalduda avantüüridesse, mis oleks ohustanud kodanlikku võimu Eestis. Lisaks sellele kardeti liigset sattumist Poola mõju alla, kellele paratamatult oleks kuulunud juhtiv koht Balti liidus. Väikeriikide liidus oleks aga senise välispoliitilise aktiivsuse säilitamise korral juhtiv osa Eestile jäänud. Tuli arvestada ka seda, et mitte kõik poliitilised ringkonnad Poolas polnud liidust väikeriikidega vaimustatud. Ja lõpuks, võib-olla kõige tähtsam, liit Poolaga oleks tähendanud Eesti üleminekut Prantsuse orientatsioonile, kuna kodanlike poliitiliste ringkondade enamik eelistas inglise orientatsiooni. Teiselt poolt aga oli Poola sõjaline võimsus siiski küllaltki meelitav tegur, eriti, kui sel teel oleks saanud läheneda Prantsusmaale.

Taolised kõhklused ja kaalutlused ning nendest tulenevad järeldused kajastusid otseselt või kaudselt ka kodanlikus ajakirjanduses. «Käja» näiteks kirjutas, et «kui peaks loodama Balti riikide liit, kus ka Poola esindatud, siis on Prantsus oma lepingu läbi Poolaga omale vastava mõju Balti liidus juba ette garanteerinud.»⁵⁰ Ka «Päevaleht» leidis, et liit Poola juhtimisel oleks abinõu, mille kaudu Prantsusmaa oma mannermaa hegemooniat teostaks.⁵¹ Samal ajal mõistsid Poola poliitika hukka näiteks «Postimees» artiklis «Õnneots — poliitika unistused»⁵² ja «Päevaleht» artiklis «Poola poliitika».⁵³ Viimases rõhutatakse, et Poola avantüristlik poliitika seab küsimuse alla Poola riigi edasise saatuse, ja on ükskõik, kas Poolal oma imperialistliku poliitikaga hästi või halvasti läheb, kumbki tee ei too Eestile midagi head. Samal ajal soovitati mõnes ajalehes Eesti-Läti-Leedu kolmikliidu loomist. Selle heaks tegid propagandat ka balti-saksa ringkonnad, kes kaitsesid kõigiti Saksamaa huve. See pärast olidki baltlaste peamised häälekandjad «Rigasche Rundschau» ja «Revaler Bote» väga vaenulikud Poolale ja soovitasid kõige soojemalt kolmikliitu.⁵⁴

Välisministeeriumi seisukohta väljendas «Vaba Maa». Juba veebruaris nõuti kategooriliselt täievolilise esindaja saatmist Varssavisse Balti liidu küsimuse liikumapanemiseks.⁵⁵ Hiljem hoiatati kolmikliidu eest, sest Leedu osavõtt sellest toovad rohkem kahju kui kasu.⁵⁶ Taoline liit tekitaks lõhesid suhetes Poola ja Soomega ning teeks nendega liitumise raskeks.

⁴⁹ Poola-Prantsuse mõnda aega kestnud lähenemine oli lõpule jõudnud sõjalise liidulepingu allakirjutamisega 13. veebruaril 1921.

⁵⁰ «Käja» 2. märtsil 1921.

⁵¹ «Päevaleht» 10. veebr. 1921.

⁵² «Postimees» 10. veebr. 1921.

⁵³ «Päevaleht» 11. mail 1921.

⁵⁴ Vt. näit. «Revaler Bote», 11. mail, 10. juunil 1921 jt.

⁵⁵ «Vaba Maa» 10. veebr. 1921.

⁵⁶ «Vaba Maa» 18. juunil 1921.

Samas aga soovitati kolmikliitu hoopis uues kombinatsioonis — Soome, Eesti ja Läti.

Iseloomustades kodanliku valitsuse poliitikat Balti liidu suhtes kirjutas välisminister Piip: «Meie valitsus on viie riigi liidu poolt, sarnase liidu saavutamine on meie poliitika aluseks, kuid meie ei jää mitte nimetatud liidu loomist käed rüpes ootama, vaid võtame osa ka vähemaist Balti riikide grupeerumistest.»⁵⁷ Välisministri viimased sõnad ei tähendanud sugugi seda, et kodanlik valitsus oli valmis iga sugusteks grupeerumisteks. Nimelt astus Leedu 1921. aastal rea samme Balti liidu loomiseks ilma Poola osavõtuta. Maikuus külastas välisminister Puryckis selleks Riia ja Tallinna ning pidas vastavaid läbirääkimisi. Aasta lõpuni toimus terve rida Balti riikide nõupidamisi ja konverentse; mõnel neist oli esindatud ka Soome. «Postimehe» sõnade järgi katsuti sel perioodil Läti kaasabil Eestile kolmikliitu otse peale sundida.⁵⁸ Viimane aga hindas Eesti-Läti-Leedu liitu ainult tagavaravõimalusena juhuks, kui lootus Poola kaasatõmbamiseks peaks kaduma. Läti seevastu kaldus tõepoolest kolmikliidu poole teravnendunud vahekorra tõttu Poolaga. Põhjuseks olid Poola nõudlused mõne piiriäärse valla suhtes, poola feodaalidelt Kuramaal ja Latgalis konfiskeeritud mõisate eest tasu maksmise küsimus ning mõned teisedki küsimused. Lisaks sellele püüdis Läti kodanlus mängida Leedu suhtes «eestkostja» osa. Mõned läti väikekodanlikud rühmad, näiteks sotsiaaldemokraadid, eitasid põhimõtteliselt liitu Poolaga. Nende juhtiv tegelane F. Cielēns kirjutas Tallinnagi «Sotsiaaldemokraadis», et liit Soomest Poolani on utoopiline ja kahjulik ning lubas võidelda parlamendis selle liidu vastu.⁵⁹

Ka Poola suhtumine väikeriikidega liidu loomise küsimusesse polnud enam kuigi soodne. Rahu sõlmimine Nõukogude Venemaaga oli kõrvaldanud selle otseste stiimuli. Poola kodanluse parempoolsed elemendid ja aristokraatia ujusid veel kaua vene valgekaartlaste sõiduvees; nad ei tahtnud esialgu midagi teada Balti liidust ega isegi nende riikide püsivamast olemasolust. Rajades lootused nõukogude korra kokkuvarisemisele, pidasid nad loomulikuks Baltimaade ühendamist «tulevase» valgekaartliku Venemaaga, kusjuures Poola ja Soome oleksid jäänud iseseisvaks. Nende hüüdlause — tulevase Venemaaga ei vaidle meie viit minutitki Riia ja Tallinna saatuse pärast! — ei aidanud muidugi kaasa Balti liidu loomisele. Poola parempoolsed ringkonnad soovitasid Poola-Prantsuse ja Poola-Rumeenia liidu kõval ka Poola-Soome liitu üle Balti riikide ning sõlmisid tihedamaid sidemeid Mannerheimi ringkondadega. Lähenedes Balti riikidele soovitasid Poolas peamiselt väikekodanlikud «pahempoolsed» parteid eesotsas Poola Sotsialistliku Parteiga (PPS). Terav parteidevaheline võitlus tõstis Poola välispoliitikas esile kord ühe, kord teise tendentsi Balti liidu suhtes.

Kujunenud olukorras pidi Eesti kodanlik valitsus manööverdama ja otsima võimalusi oma liidupoliitika elluviimiseks. Eelkõige püüti sõlmida liit Soome ja Lätiga ning alles siis kaasa tõmmata Poola, sobiva võimaluse korral ka Leedu. Veebruaris 1921 pidas Eesti esindaja Riias A. Hellat Balti liidu küsimuses nõu kohaliku Poola saadikuga. Ettekandes välisministrile⁶⁰ rõhutas ta, et selles ürituses on järe ots «meie käes» ja et «meie» peame juhtivat osa mängima. «Ma arvan,» kirjutas ta, «et Soome on trump, millega käia tuleb, ja mitte ainult Latvija, vaid ka Poola

⁵⁷ «Päevaleht» 22. juulil 1921.

⁵⁸ «Postimees» 10. juunil 1921.

⁵⁹ «Sotsiaaldemokraat» 27. veebr. 1921.

⁶⁰ A. Hellati ettekanne välisministrile 21. veebr. 1921. — ORKA, f. 1582, nim. 1, s.-ü. 92, l. 3.

vastu.» Ometi jäid kõik kodanliku valitsuse püüded selle trumbi välja-mängimiseks praktiliste tulemusteta, kuigi peale Välisministeeriumi püüti seda teha ka kindralstaabi liinis. Kuna Soome-Eesti liidu loomine ebaõnnestus ja midagi suuremat välja ei tulnud isegi mõlema riigi kindralstaabi koostööst, siis pööras kodanlik valitsus silmad teise naabri — Läti — poole. Valitsuse liikmete, Riigikogu esimehe ja väliskomisjoni esimehe nõupidamisel 26. mail 1921 otsustati: 1) sõlmida sõjaline leping Lätiga; 2) laiendada seda lepingut ka Leedule, kuid mitte Poola vastu ja mitte niisugusel määral, et see Eesti vahekorda Poolaga võiks rikkuda ja 3) saavutada Soome liitumine selle lepinguga.⁶¹ Mõned kodanlikud ringkonnad olid selle kava vastu. Näiteks poliitikategelane Tõnisson kirjutas 15. juulil Eesti saadikule Kallasele Soomes,⁶² et Piip tahtvat sõlmida liidu Lätiga ja tegevat sellega andeksantamatu rumaluse, sest Läti ei suutvat Eestita elada ja olla pealegi Eestist nõrgem, — temaga ei maksvat liitu sõlmida. Selle liidu läbi ei võidetavat midagi, kuna Soome liitu ei soovivat. Saadiku vastuses⁶³ rõhutati, et Eesti ja Läti lähenemist ei tohi hukka mõista, kuna see on siiski esimene samm Balti liidu suunas ja aitavat ka Soomes sellele liidule pinda võita. Seepärast võtku ka Tõnisson vastav seisukoht. Tõnisson nii toimiski.

Samal ajal, nimelt 7. juulil 1921, oli Eesti-Läti sõjaline leping Tallinnas juba alla kirjutatud. Leping⁶⁴ koosneb viiest artiklist, milledest kõige olulisemad on I ja II. Artiklis I kohustusid Eesti ja Läti vastastikku kaitsma lepinguosaliste riikide sõltumatust, suveräänsust ja territoriaalset puutumatust. Artiklis II nähti selleks ette vastavad abinõud: Eesti ja Läti kindralstaap või neid asendavad asutused lepivad oma valitsuse heakskiitmisel kokku sõjalise koostöö ja vastastikuse relvastatud abi andmise tingimuste ja viisi kohta nii rahuajal kui ka sõja korral, kui ühte lepinguosalist rünnatakse kolmanda riigi poolt.

Selle Eesti-Läti liidulepingu sisepoliitiline tagamõte on eriti ilmne. Nimelt oli Lätis 1921. a. algupoolel klassivõitlus muutunud eriti teravaks. Seoses sellega kaaluti kodanliku Eesti välispoliitilistes ringkondades tõsiselt küsimust: mida teha sel puhul, kui Lätis peaks puhkema revolutsioon? Välisminister Piip soovitas saadikul Riias⁶⁵ Läti ministritelt Ulmaniselt ja Meierovicsilt järele kuulata, kuidas nad suhtuksid vastastikusse interventsiõnlepingusse ning milliseks võiks see leping kujuneda. Kirjas võrreldakse Balti liitu minevikus nii kurikuulsa Püha liiduga ning viidatakse kodanliku Eesti ja Poola «osanikena» Läti kodusõtta astumise võimalusele, kui see puhkeb.

Kodanlik valitsus käsitas sõjalist liitu Lätiga kui ettevalmistavat etappi suurema liidu loomiseks teiste riikide kaasatõmbamise teel. Eelkõige püüti saavutada, et Soome ühineks Eesti-Läti liidulepinguga vastavalt kodanliku valitsuse eespool märgitud otsusele 26. maist 1921. See üritus nurjus otsekohe. Eesti saadiku kirjad jutuajamisest peaminister Vennolaga annavad Soome kodanluse positsioonist selge pildi. Vennola rõhutas, et praegu on võimalikud ainult ühised välisministrite konverentsid ja riigikaitse paralleelne arendamine, et soodsates oludes oleks kergesti võimalik sõlmida kirjalikke lepinguid.⁶⁶ Soome kaalukamatest era-

⁶¹ Valitsuse liikmete, Riigikogu esimehe ja väliskomisjoni esimehe nõupidamise otsused 26. maist 1921. — ORKA, f. 957, nim. 12, s.-ü. 19, l. 1.

⁶² ORKA, f. 1582, nim. 1, s.-ü. 70, l. 6 ja 7.

⁶³ O. Kallase kiri J. Tõnissonile 27. juulist 1921. — Sealsamas, l. 16.

⁶⁴ ORKA, f. 1582, nim. 1, s.-ü. 94, l. 55.

⁶⁵ Välisministri kiri saadikule Riias 27. apr. 1921 (allkirjata koopia). — ORKA, f. 957, nim. 11, s.-ü. 271, l. 148 jj.

⁶⁶ O. Kallase kiri J. Tõnissonile 27. juulist 1921. — ORKA, f. 1582, nim. 1, s.-ü. 70, l. 16.

kondadest olid liidu poolt Eduerakond ja Maaliit, vastu aga olid Koonduserakond ja Rootsi Rahvapartei, s. o. äärmised parempoolsed, ning sotsiaaldemokraadid. Parempoolseid iseloomustas saadik⁶⁷ kui saksameelseid, kes ei usu Eesti, Läti ja Leedu tulevikku. Ka mõned sotside liidrid olid liidu poolt. Nii näiteks lubas hiljem kurikuulsaks saanud Tanner parteile avaldada mõju liidu loomise suunas. See aga jäigi ainult lubaduseks, sest partei juhtkond pidi arvestama Soome töölisklassi tahet elada rahus Nõukogude riigiga.

Kuna sõjalise liidu loomine kodanliku Eesti ja Soome vahel ebaõnnestus ning esile kerkis muidki tegureid, siis jäi ka Eesti-Läti leping 7. juulist 1921. a. ellu viimata.

Järgmise katse Balti liidu loomiseks tegid kodanliku Eesti välispoliitika juhid Poola, Läti, Eesti ja Soome välisministrite konverentsil 1921. a. juulis Helsingis. Konverentsil polnud seda küsimust päevakorras küll ette nähtud, kuid arutades Balti riikide vahekorda Nõukogude Venemaaga rääkis Holsti Balti riikide omavahelise koostöö vajalikkusest.⁶⁸ Piip haaras tema sõnadest kohe kinni ja ütles palju rohkem, kui Holsti tegelikult oli mõelnud: «Holsti sõnadest tuleb militaarkonventsiooni mõista. Aasta tagasi oli Poola selle poolt, nüüd aga reserveeritud. Kui aga siiski mitte praegu sõjalepingut teha ei saa, võib seda hiljem teha.»⁶⁹ Ja edasi: «Lepingu asi tuleks tõsiselt järgmisel konverentsil arutada, kuid seks vaja enne psühholoogilisi eeldusi.» Poola esindaja rõhutas, et sääraseks eelduseks on muudatus Läti välispoliitikas, mis praegusel kujul on liiga sõbralik Leedu suhtes. Ka nõudis ta Lätilt järeleandmist mitmes vaidlusaluses küsimuses.

Samalt konverentsilt on üles kirjutatud Piibu eraviisiline jutuajamine Poola välisministri Dabskiga. Piip selgitas Eesti suhtumist sõjalise liidu küsimusesse järgmiselt: «Meie mõistame Vene suhtes Poolaga koosmine mist kaugemale kui vast teised ja oleme tõsiselt sõjaliidu poolt Poolaga, olgugi et meie vahelolejad [s. o. Läti ja Leedu — H. A.] seda veel võimatuks peavad.»⁷⁰ Dabski vastas põiklevalt, et praegu ei saavat sellest asjast kõnelda, kuna Poola pidavat järele kuulama Rumeenia seisukohta. Järgnevalt kutsus Piip Poola välisministri külaskäigule Tallinna. Samasuguse kutse andis ta ka Soome kindralstaabi ülemale Enckellile, et luua koostööd kindralstaapide vahel sõjaväe organiseerimiseks ja sõjaliste plaanide väljatöötamiseks.⁷¹

Poola ja Soome tagasihodlikkuse tõttu ei kujunenud nelja riigi välisministrite konverents Helsingis kuigi silmapaistvaks etapiks Balti riikide sõjalise liidu loomise teel. Eesti kodanliku valitsuse arvates avanes järgmine soodsam võimalus seni elujõuetuks osutunud Balti liidule elu sissepühumiseks 1921. a. lõpul ja järgmise algul seoses Soome reaktsionääride Karjala avantüüriaga, mis põhjustas Soomele suuri välispoliitilisi raskusi. Näiteks 27. detsembril 1921 kirjutas kodanliku Eesti välisminister saadikule Helsingis,⁷² et viimase arvamus: raud on kuum, vaja taguda, on õige. Tuleb olla aktiivne, ja kui Eesti valmisolekut liidu sõlmimiseks ei märgata, siis tuleb teha end tähelepandavaks. «Kui mitte rohkem, siis

⁶⁷ O. Kallase kiri välisministrile 14. juulist 1921. — Sealsamas, l. 15.

⁶⁸ Üleskirjutus Soome, Eesti, Läti ja Poola välisministrite konverentsi istungist 25. juulil 1921. — ORKA, f. 1582, nim. 1, s.-ü. 97, l. 3.

⁶⁹ Sealsamas, l. 4.

⁷⁰ Sealsamas, l. 9.

⁷¹ Sealsamas, l. 10.

⁷² Sealsamas, s.-ü. 34, l. 36.

vähemalt sõjaväelaste tegeliku kooperatsiooni rahuajal peame praeguse kriisi põhjal saavutama.» Ideaaliks oli aga Soome ühinemine Eesti-Läti sõjalise lepinguga.

Kodanliku Eesti välispoliitilised ringkonnad tegid end Soome valitsusele tähelepandavaks vägagi silmapaistval viisil. Nimelt avaldati 1922. a. algul Soomele liidu loomise eesmärgil lausa diplomaatiliselt survet. Ka Soome parempoolsed ringkonnad, kelle vastuolud Nõukogude Venemaaga seoses Karjala sündmustega olid teravnenud, kaldusid ajutiselt Poola ja Balti riikidega sõjalise liidu sõlmimise poole. Kõik see viiski 1922. a. märtsis nn. Varsavi lepingu sõlmimisele, mida aga Soome Eduskund hiljem ei ratifitseerinud.

*

Nagu näeme, ei ole Balti liidu loomise püüded aastail 1919—1921 üksnes imperialistlike suurriikide ega Poola sepitsus. Selles suunas ilmutas suurt initsiatiivi just kodanlik Eesti, kes oli algusest peale kuni kodanliku valitsuse surmatunnini järjekindlamaid liiduidee toetajaid, sageli isegi selle ürituse eestvedaja. Mõnel järgneval aastal kaldus initsiatiiv Balti liidu loomisel ajuti Poolale, kelle seljataguse ka selles ürituses moodustas Prantsusmaa.

Eesti kodanluse poliitilised ringkonnad vaatlesid Balti riikide koostööd kui oma Nõukogude-vastase poliitika peamist relva. Samal ajal pidi liit teenima ka sisepoliitilisi eesmärke võitluses tööliklassi revolutsioonilise liikumise vastu. Seejuures omandas kogu Balti liidu probleem ja liidukavade konkreetne iseloom ning eesmärk erinevatel etappidel erineva kuju, mille hindamisel tuleb silmas pidada vägagi arvukaid tegureid.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
30. XII 1958

О РОЛИ БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ В ПОПЫТКЕ СОЗДАНИЯ АНТИСОВЕТСКОГО БАЛТИЙСКОГО СОЮЗА В 1919—1921 гг.

Х. Арумяэ

Резюме

В статье рассматривается попытка создания в 1919—1921 гг. так называемого Балтийского союза и подробно анализируется роль буржуазной Эстонии в осуществлении этого плана. Названный союз должен был носить характер военного блока, предполагаемыми участниками которого являлись прибалтийские государства, Польша и Финляндия. Анализ изученных материалов приводит к выводу, что буржуазное правительство Эстонии являлось активным организатором и последовательным сторонником Балтийского союза.

Идея создания союза с соседними государствами Прибалтики, Скандинавии и Финляндией возникла в буржуазных кругах уже в 1917—1918 гг. и была направлена на усиление классовых позиций буржуазии в борьбе против революционного движения трудящихся.

В ходе иностранной военной интервенции и гражданской войны буржуазные правительства прибалтийских государств, Финляндии и Польши пытались провести этот план в жизнь. Организуемый союз должен был стать орудием интервенции против Советской России. В конце 1918 — начале 1919 гг. были предприняты шаги к созданию эстонско-финляндского союза.

Осенью 1919 г. в Таллине и Тарту в результате усилий эстонского буржуазного правительства состоялись конференции и совещания ряда прибалтийских государств и Финляндии по вопросу создания единого союза. В январе 1920 г. в Хельсинки состоялась следующая, более значительная конференция с участием Польши. В противоположность точкам зрения, излагаемым в исторической литературе,¹ в статье доказывалось, что делегация буржуазной Эстонии в Хельсинки являлась последовательным вдохновителем Балтийского союза и автором проекта антисоветской военной конвенции. Однако создание Балтийского союза на этой конференции не увенчалось успехом из-за противоречий между двумя участниками конференции — Польшей и Литвой.

После заключения Тартуского мира одной из основных целей внешней политики буржуазной Эстонии по-прежнему оставалось создание Балтийского союза. Эстонская буржуазия стремилась создать союз прежде всего для осуществления антисоветской политики и превращения его в орудие подавления революционного движения рабочего класса внутри страны.

Следующим важным шагом на пути создания Балтийского союза стала конференция пяти государств, состоявшаяся в Риге (Булдури) в августе-сентябре 1920 г., на которой было подписано политическое соглашение и, в результате усилий главным образом буржуазной Эстонии, разработан подробный проект военной конвенции. Однако обострение так называемого Вильнюсского конфликта осенью 1920 г. свело на нет результаты этой конференции.

В результате польско-литовского конфликта участие обоих государств в едином союзе стало невозможным. Правительство буржуазной Эстонии, оставшееся по-прежнему верным идее Балтийского союза, поддерживало участие в нем Польши, что означало устранение Литвы.

В создании Балтийского союза, в особенности после провала антисоветской военной интервенции, были заинтересованы и некоторые крупные империалистические державы во главе с Францией. Однако, несмотря на все усилия, в 1921 г. военный союз с участием Польши заключить не удалось, поскольку некоторые политические партии Польши не были заинтересованы в союзе с малыми государствами. Ввиду этого правительство буржуазной Эстонии приняло ряд мер к заключению союза между Эстонией и Финляндией, с одной стороны, и Эстонией и Латвией — с другой, в надежде, что остальные государства присоединятся к этому союзу. Создание военного союза между Эстонией и Финляндией не увенчалось успехом из-за противодействия финляндских правых партий и социал-демократов. Военное соглашение между Эстонией и Латвией было подписано 7 июля 1921 г. в Таллине, однако и это соглашение не было проведено в жизнь, так как создание эстонско-финского военного союза потерпело неудачу и на повестку дня встал ряд других проблем. В начале 1922 г., в связи с авантюрой белофиннов в Карелии, правые элементы Финляндии временно стали сторонниками союза. Кроме того, в это же время правительство Польши также положительно отнеслось к союзу с прибалтийскими государствами. Поэтому в марте 1922 г. оказалось возможным подписание так называемого Варшавского соглашения, которое, однако, не было ратифицировано финляндским парламентом.

Правительство буржуазной Эстонии по-прежнему оставалось активным борцом за создание Балтийского союза.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
30 XII 1958

¹ История дипломатии. Том третий. Под редакцией В. П. Потемкина, М.—Л., 1945, стр. 73; История СССР. Эпоха социализма (1917—1957). М., 1958, стр. 205.

ROLLE DES BÜRGERLICHEN ESTLAND BEI DEN VERSUCHEN, IN DEN JAHREN 1919—1921 EIN ANTISOWJETISCHES BALTISCHES BÜNDNIS EINZUGEHEN

H. Arumäe

Zusammenfassung

Der Aufsatz befasst sich mit den Gründungsversuchen eines sog. Baltischen Bündnisses in den Jahren 1919—1921. Die nähere Untersuchung der Rolle, die das bürgerliche Estland dabei gespielt hat, zeigt, dass die estnische Bourgeoisregierung das Bündnis konsequent befürwortete und an dessen Organisation aktiven Anteil nahm.

Der Verfasser gibt eine Übersicht der Konferenzen der Baltischen Staaten, die seit dem Herbst 1919 zwecks Koordinierung der Aussenpolitik und Bildung eines Bündnisses stattfanden. Ein bemerkenswerter Schritt in dieser Richtung war auch die im Januar 1920 in Helsinki abgehaltene Konferenz, an der die Baltischen Staaten, Polen und Finnland teilnahmen. Infolge der Meinungsverschiedenheiten zwischen den Beteiligten kam es hier jedoch nicht zum Abschluss des von der bürgerlich estnischen Delegation vorgeschlagenen militärischen Abkommens.

Auf der Konferenz in Riga (Bulduri) im August und September 1920 wurde wiederum ein ausführliches Projekt eines militärischen Abkommens vorgelegt, das aber diesmal infolge des akuten Wilno-Konfliktes zwischen Polen und Litauen nicht zustande kommen konnte.

Als es klar lag, dass die Konventionen von Bulduri nicht ratifiziert werden würden, nahm die estnische Bourgeoisregierung den Kurs auf ein Bündnis zwischen Finnland, Estland, Lettland und Polen, wobei Litauen einstweilen beiseite gelassen werden sollte.

Da dieses Bestreben ebenfalls misslang, tat die estnische Regierung Schritte zur Bildung eines Bündnisses zwischen Estland und Finnland, bzw. zwischen Estland und Lettland, in der Hoffnung, die anderen interessierten Staaten würden sich diesem Kern später anschliessen. Ein estnisch-finnisches militärisches Abkommen wurde nicht unterschrieben, wohl aber ein estnisch-lettisches (am 7. Juli 1921 in Tallinn). Doch wurde auch das letztere nicht verwirklicht.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der
Estnischen SSR*

Eingegangen
am 30. Dez. 1958